

Dioklecijanova palača, crtež iz knjige »Nact historijske arhitekture« Fischera von Erlacha, Beč 1721.

Diocletian's palace, drawing from the book »Entwurf einer historischen Architektur« by Fischer von Erlach, Vienna 1721.

Cvito Fisković

Redovni član Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti

Nicolinijev opis Dioklecijanove palačeIzvorni znanstveni rad – Original scientific paper
predan 20. 10. 1994.

Daniel Farlati u svom velikom djelu *Ilyricum sacrum* objavio je u poglavlju prikaza dalmatinske crkvene povijesti 1751. g. među inim i kratki prikaz Splićanina Petra Nicolinija pod naslovom *Summarium rerum memorabilium urbis Spalatensis*,¹ i to samo djelomično i u latinskom prijevodu usklađivši ga s ostalim cjelovitim svojim tekstom. Nije se, međutim, potanje osvrnuo na pisca kojeg samo spomenu, iako bijaše tada nepoznat. O Nicoliniju se i danas malo zna, a izvornom njegovom spisu zameo se trag, iako su se njime posredno, zahvaljujući Farlatiju, služili i kasniji pisci o splitskim spomenicima.

Budući da je nađen Nicolinijev rukopis, u cijelosti sačuvan u Arhivu Hrvatske, objavljujem ga u cjelini.

Iz tog rukopisa doznaje se da ga je Nicolini u životnoj dobi od 79 godina sastavio već 1701. godine.

Tim pridonosim poznavanju jednog domaćeg, hrvatskog pisca, pa i vrednovanju njegova rada u sklopu zanimanja baroknih spisatelja za baštinu našeg primorja. To je potrebnije s obzirom da se Farlati uglavnom zanimao samo za onaj dio Nicolinijeva rukopisa koji se tiče splitske crkve, dok je izostavio podatke o pretkršćanskom vremenu. Na njih se pak Nicolini kao splitski pisac baroknog vremena također osvrnuo. Međutim, među prvim piscima koji su pisali o Dioklecijanovoj palači i spomenicima svoga zavičajnog Splita u ono, za to relativno rano doba on zaslužuje pažnju, već i kao pojava koju su uvažavali sljedbenici, a pomalo zaboravljali naši suvremenici.

Budući da je Farlati prvi otkrio Nicolinijevo pisanje, potrebno se osvrnuti posebno i na nj. Donijevši točan naziv Nicolinijeva prikaza, u samom početku ispustio je njegov kratki uvod o Dioklecijanovom rođenju i životu, o Saloni i samoj carskoj palači. Međutim, prihvatio je opis stolne crkve slažući se s Nicolinijem da to nekoć bijaše Jupiterov hram. Pače umetnuo je mišljenje, koje Nicolini ne spominje, da je u njemu bio kip tog boga, odnesen iz svetišta i prenesen u muzej mletačke plemićke obitelji Capello. Kao što je Nicolini prihvatio ranije mišljenje o Jupiterovu hramu, tako je i Farlati vjerojatno to doznao od nekoga i povjerovao to prije što Mlečići izvažahu iz Splita i ruševina Salone kamen, obrađene ulomke i umjetnine.² Tim je vjerojatno želio pobiti - jače od Nicolinija - Platinovo mišljenje da nekoć antički hram, današnja Krstionica bijaše posvećen poganskoj božici Cibeli. Ostali dio Nicolinijeva opisa Farlati svojom kićenom, setenčentističkom latinštinom uglavnom vjerno prevodi, pišući da se u stolnoj crkvi u to doba štiju moći Sv. Duje i Sv. Staša. U opisu unutrašnjosti te crkve pridržava se izvornika, tek što ga svodovi četiriju polukružnih niša svojim oblikom podsjećaju na morske školjke, pa stoga i upotrebljava taj kasnobarokni izraz. Prevodi i opis vanjštine zdanja okruženog peripterom sa stupovima na visokoj podnici i široko stubište, a zatim i peristil s ranijim mišljenjem da bijaše prekriven krovom od olovnih ploča, te da je vestibul bio hram posvećen bogu Marsu, a treći hram u palači posvećen Eskulapu,³ pod kojim je tamnica koju Splićani posvetiše Sv. Tomi.

Uočljivo je da ni Nicolini ne piše, niti Farlati dodaje, da je taj hram i onda bio krstionica, iako je čak imao svoj zvonik,⁴ a spominju mu prizemnu kriptu, dok podzemnu kriptu stolne crkve ni jedan ni drugi ne navode.

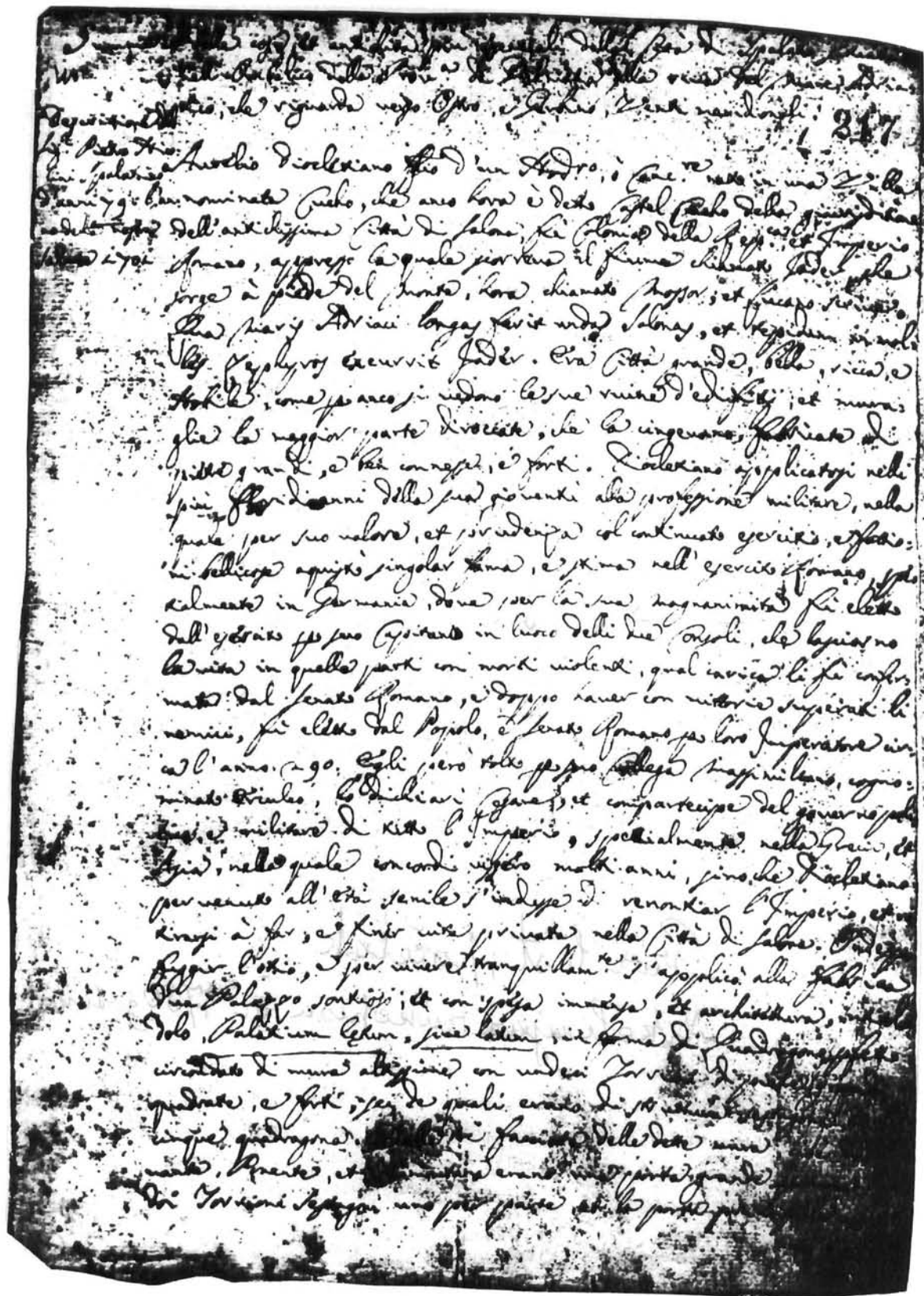
Farlati začudo nije preveo ni opis zvonika stolne crkve, a Nicolini piše izričito da ga neće prešutjeti dobrohotnom čitatelju, čime ujedno otkriva da je svoj tekst kanio objaviti i tiskati. Da je taj spis tiskan, ne bi bio promakao i - koliko se do sada zna - to Nicolini nije nikada ostvario. Iz Nicolinijeva teksta Farlati je u svom prijevodu izostavio i drugu - ne samo za prvostolnu splitsku crkvu - važnu umjetninu: reljefne vratnice njezinih glavnih vrata,

Sažetak

Splitski građevinar Petar Nicolini napisao je u svojoj staračkoj dobi i pripremio za tisak 1701. godine svoj opis Dioklecijanove palače u Splitu. Taj rukopis nije nikada objavljen, ali je D. Farlati skupljajući historijsku građu za svoje veliko djelo *Ilyricum sacrum* u 18. stoljeću dobio Nicolinijev rukopis, preveo ga na latinski i objavio samo onaj ulomak o splitskoj crkvi. Taj su ulomak citirali prema Farlatijevom prijevodu različiti arheolozi i povjesničari umjetnosti prema originalu, za koji se zatim smatralo da je izgubljen. Našao sam ga, međutim, u Državnom arhivu u Zagrebu, pa ga prvi put objavljujem u cjelini.

Nicolini nije bio ni arheolog, ni arhitekt pak ne bilježi neka posebna opažanja o Dioklecijanovoj palači, ali je ipak njegov opis važan jer donosi ranija, a i svoja mišljenja o pojedinim dijelovima te Palače i o sakralnim zgradama, o zvoniku i drvenim vratnicama katedrale – djelu hrvatskog rezbara Andrije Buvine iz 1214. godine, o antičkim vratima, peristilu i hramovima u Palači prema ondašnjem mišljenju.

On je jedan od najstarijih naših pisaca koji se divio ljepoti Dioklecijanove palače, ljepoti njezinih dijelova spašenih i upotrijebljenih u srednjovjekovnom Splitu. Po tome se vidi da su Splićani njene monumentalne ostatke potkraj 17. stoljeća i početkom 18. st. cijenili kao i ranije. Inače o samom piscu toga rukopisa ne zna se mnogo. Doznaje se da je pripadao hrvatskoj obitelji Nikolića iz susjednih Poljica, koja je talijanizirala svoje prezime u doba baroka, za vrijeme mletačke vlasti i živjela u Splitu.

Početak Nicolinijeva rukopisa iz 1780. godine, prvi list
 The beginning of Nicolini's manuscript from 1780, the first page

što ih je, kako piše Nicolini, izradio u čvrstu drvu Spličanin Andrija Buvina 1214. godine, koje bijahu postavljene 28. travnja te godine. Upravo time, reklo bi se, kao znamenom pobjede kršćanstva nad poganstvom, završava svoj opis Dioklecijanove palače, starog Splita i njegove crkve, ponosno istaknuvši ime i rad jednog umjetnika rezbara, svog sugrađanina.

Taj podatak je Nicolini mogao preuzeti iz bilješke, gotičkim pismenima dodane rukopisu Tome Arhidakona, koji je dospio u knjižnicu Fanfogna u Trogiru potkraj 19. stoljeća, ili ga je vjerojatno pročitao ranije na nekom drugome mjestu ili pričuvu u 17. stoljeću. Budući da ga je točno preveo na talijanski i dao mu posebno mjesto u svom inače kratkom opisu, Nicolini nam se čini važnijim nego što se dosada smatralo. Pače mu se uz ime i prelazilo bez nastojanja da se osvijetli ličnost čiji povijesni spis bijaše poznat od polovice 18. stoljeća. Otada su se različiti pisci služili nekim podacima, čini se, smatrajući mu spis izgubljenim. Tako ga potkraj 18. stoljeća spominje splitski pisac i polihistor Julije Bajamonti, preuzevši samo njegovo mišljenje da je vestibul palače sred rodnog im grada bio posvećen antičkom bogu Marsu.⁵ On se dakle uglavnom slaže sa svojim starijim sugrađaninom i tako utvrđuje ne samo slijed u osvrtanju učenih Hrvata na antičku baštinu zavičajnog mu prostora nego i sklonost za maštovitim viđenjima izvornog izgleda i sadržaja veličanstvenih i povijesnih mu spomenika. Upravo u tome je Nicolinijev rukopis ostavio više traga negoli bi se očekivalo. Čini se da se i više znalo za njega, jer se na nj također pozivahu i pouzdaniji znalci, što uostalom potiče i pitanje o nejasnoj sudbini njegova spisa, pa je nerazjašnjena vijest posljednjeg vremena da se izgubio.

Arheolog Frane Bulić u svom vodiču *Guida di Spalato e Salona*, napisanom zajedno s L. Jelićem i S. Rutarom, objavljenom u Zadru 1894. g., piše: *È interessante la menzione del Nicolini e del Vittelesci della statua di Giove originariamente adovata nel mausoleo, al loro tempo conservata nel Museo Capello a Venezia*. Očito je da Bulić nije čitao Nicolinija nego Farlatijev prijevod, odnosno umetak, pa se poveo za neprovjerenim kipom Jupitera, navevši ga bez ograde, ali i provjeravanja.⁶ Pouzdanije i opširnije tih godina Nicolinija spominje i Luka Jelić u svom radu *Zvonik spljetske crkve* i objavljuje naslov Nicolinijeva rukopisa i njegov spomen majstora vratnica splitske stolne crkve Andrije Buvine, iz čega se vidi da je on rukopis vidio u knjižnici obitelji Fanfogna u Trogiru (*Salonitana Spalat. X sv. 77*).⁷

Međutim, prema Bulićevu pisanju, rukopis je Giandomenico, jedan od članova obitelji Fanfogna-Garagnin, prodao početkom našeg stoljeća u Budapešt, gdje mu se zametnuo trag. Ali je Bulić već prije bio dao prepisati, a zatim 1912. godine i objavio,⁸ zapis o Buvini, ne donoseći nikakav novi podatak o Nicolinijevu spisu i ne spominjući mu sadržaj.

Još jednom, godine 1927. ugledni znanstvenik ponovno spominje Nicolinija, i to zapravo neizravno, pišući o Farlatijevu ovdje spomenutom zapisu. Ipak, ni tada ništa novo ne navodi ni o njegovom piscu, ni o rukopisu mu o Splitu i Dioklecijanovoj palači.⁹

Ni Ljubo Karaman nije mogao mimoći Nicolinijev zapis pišući opširno o Buvininim vratnicama splitske stolne crkve, budući da je Nicolini uvažio tog majstora navevši mu ispravno ime. Karaman je pak smatrao da je Fanfognin kodeks nestao, a tim i Nicolinijev rukopis, pa je zapis o Buvini donio¹⁰ prema prijepisu koji je objavio F. Bulić.

Međutim, kako Farlatijev prijevod Nicolinijeva rukopisa, kao što je rečeno, nije točan ni cjelovit, otkrivši da je Fanfognin kodeks u Arhivu Hrvatske u Zagrebu,¹¹ smatram potrebnim objaviti ga u cjelini i u izvornom obliku, posebice zato što je stariji od Vicka

Andrića i Frane Lanze, za koje se inače smatralo da su prvi Spličani koji pisahu opširnije o Dioklecijanovoj splitskoj palači.¹² Doduše, njegovo zanimanje ni stupanj saznanja nisu pojašnjeni, ali kako on ne bijaše arhitekt, ni konzervator spomenika, niti arheolog, to i nije opširno pisao, nacrtima popratio ili pokušao rekonstruirati izgled tog velebnog i složenog spomenika kao oni.

U autorovu opisu antičke zgrade očito nedostaju stručni klasični izrazi, poznati već u renesansno i njegovo doba. Pa ipak, njegovo divljenje ljepoti, skladu i čvrstoći gradnje palače zacijelo nije puki plod kičene kasnobarokne laskavosti, već iz njega izbija ljubav prema građevinskom postignuću i velebnosti koje je u palači osjetio kao građanin Splita. Danas je važno utvrditi da to bijaše već u 17. stoljeću, jer iz tog vremena nedostaje estetsko poznavanje i doživljavanje građevine, urbanističke i likovne baštine koji su izrečeni u Splitu, pače ta se u toj sredini nije ni osobito cijenila. Osim osjećaja prema veličini cjeline i ljepoti Dioklecijanove palače, on je istaknuo sljubljenost kamena, zidova, stupova u peripteru hrama, čvrstoću kupole, ljepotu korintskih glavica, veličanstvenost protirona pred vestibilom s jakim trokutnim zabatom. Bio je zadivljen zvonikom, stubištem i vratima stolne crkve, te čvrstoćom i izradbom njezinih drvenih vratnica. Stoga je iznio točan broj reljefa, istaknuvši da prikazuju prizore Kristova života od Gabrielova navještenja Mariji do Slave Uzašašća Kristova na nebo.

Zabilježio je mišljenje da je Peristil bio pokriven olovnom krovom i iznio podatak da je unutar jedne i s druge strane Željeznih vrata bilo kameno stubište koje je srušeno u doba Kandijskog rata, što je uvjerljivo, jer se to dogodilo za vrijeme Nicolinijeva života. On imenuje Porta Ferrea također Porte franche, koje se tako nazivahu i u doba Prokuliana, kancelara splitske općine, rodom iz Bara¹³, i Gianbatiste Giustinianija, mletačkog sindika, koji spominjahu Dioklecijanovu palaču polovicom 16. stoljeća, a i u mnogim arhivskim spisima od 15. do 17. stoljeća, koje čitah u starom splitskom arhivu.¹⁴

Nicolini je k tome dao i tumačenje tog naziva i piše da ih prozvaše tako oni koji se uz njih sklanjahu poradi zaštite, prije njegova vremena, počinivši neko zlodjelo ili građanski delikt.

Poznato je uostalom iz arhivskih dokumenata, koje sam ranije objavio, da na tom prostoru između vanjskih i unutrašnjih Željeznih vrata zvanom *Inter ambas portas* bijaše i sudnica, koja je srušena, pa su stube bile prodavane, a na njihovome mjestu sagrađeni dućani.¹⁵ To stubište je upravo bilo prema arhivskim dokumentima, koje spomenuh 1966. g., glavni dio srednjovjekovne splitske sudnice. Od nje se, pored tragova u sjevernom bočnom dvorišnom zidu, još vide visoko zazidana klesanim okvirom ukrašena niša i tragovi kamene ograde, gdje valjda nekoč stajahu neki znamen Pravde. Pred nju pristupiše posljednjeg dana 1513. g. pjesnik Marko Marulić i brat mu Valerij sa svojim odvjetnikom tužiti gradskom knezu i sucu svoju snahu zbog nasljedstva.¹⁶

Nedvojbeno su pak stube nastale, kako dokazah arhivskim dokumentima a i sada ovdje ponavljam,¹⁷ polovicom 17. stoljeća, a i Nicolini pak izvješćuje da se to zbilo u jeku Kandijskoga rata što je potpuno u suglasju. Prema tome Nicolini donosi poneku vijest, što ga i čini zanimljivijim, premda nije dao cjelovito prikaz svojega grada. Ipak, u ondašnjem nedostatku pisanja o carevoj palači, on je dio svog a i starijeg znanja kanio prenijeti tiskom mlađem naraštaju. Stoga ostaje pažnje vrijedan pokušaj učvršćivanja svijesti o gradskom prostoru koji bijaše Nicolinijeva uža domovina pa i ljubav prema zavičaju.

Zahvaljujući podacima koje mi je ustupio Mario Nepo Kuzmanić, marljivi istraživač starih splitskih rodova, sada bi se moglo

objaviti i prve osnovne vijesti o Petru Nicoliniju i njegovoj porodici.

Obitelj Nicolini živjela je pod hrvatskim imenom Nikolić u Splitu već od 1603. g., kada je tu kršten Frane Nikolić, sin Vida Nikolića i njegove zakonite, vjerojatno prve, supruge Jerke. Drugi sin Vida Nikolića i njegove druge supruge Lukrecije, Petar, kršten je u Splitu, također zakonit 1622. godine. Pritom označeno je da je Vid podrijetlom iz Poljica. Njegov prvijenac Frane Nikolić (1603-1680) bio je svećenik i od 1641. godine do smrti, prema pisanju I. Ostojića,¹⁸ obnašao je čast splitskog kanonika, pa među ostalim bio je generalni vikar biskupa Bondumerija. On je vjerojatno utjecao na promjenu obiteljskog prezimena Nikolić u Nicolini, te mu se i sestra Magdalena udala u Splitu 1. siječnja 1657. prezimenom Nicolini, kojim je zabilježen i njegov otac Vid pri smrti 4. siječnja 1657. g. u svojoj devedesetšestoj godini i bio zatim pokopan u crkvi Sv. Franje ili pokraj nje.¹⁹

Nikolići potječu, dakle, iz Poljica, pa se istakose u kasnorenesansnom Splitu kao mnogi Poljičani. Već su u 17. stoljeću imali svoj grob u crkvi konventualaca, gdje se pokapahu Marulići i ostali plemići, ugledni građani i pučani.

U toj uglednoj srednjovjekovnoj crkvi, kojoj je, nažalost, potkraj prošlog stoljeća izmijenjen oblik,²⁰ ili uz nju, pokopan je kao i njegov otac Vid i Petar Nicolini nakon smrti, koja ga je zatekla u rodnom Splitu u životnoj dobi od devedeset godina 22. veljače 1712. godine.²¹ Kao što Radići postaje u 16. stoljeću Allegretti, prema dokumentu koji ovdje spominjem,²² ili Dragičevići u Splitu, a Dobričevići u Lastovu, koji imaju u rodu istaknute svećenike i mnogi drugi u tijeku prve polovice 17. stoljeća, polatiniše ili potalijančise oblik svog prezimena, radi lakšeg dodira sa zapadnim kulturnim svijetom, u De Caris²³ i Bonini,²⁴ tako se i Nikolići prozvaše Nicolini. Renesansna shvaćanja i ti običaji djelovaše u tom smislu i na našem jadranskom primorju. Zbog tog dodira s renesansom, iako kasno, ipak je Petar Nicolini Nikolić napisao i želio objaviti svoj spis o velebnom antičkom spomeniku u čijem je zagrljaju narastao njegov zavičaj.

Bilješke

- 1 **D. Farlati**, *Illyricum sacrum* I, Mleci, 1748, str. 489, 490.
- 2 **C. Fisković**, *Rušenje i raznošenje solinskih spomenika*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LIII (1950-1951) Split, 1951, str. 195. Tu su navedeni i ostali pisci o tome. **Dorotičevići** stihovi u članku **C. Fiskovića** *Naše urbanističko nasljeđe na Jadranu*, Zbornik Društva inženjera i tehničara u Splitu, Split, 1958, str. 53, mogu se odnositi i na Dioklecijanovu palaču u Splitu.
- 3 Vidi za pretpostavku o Eskulapu: **C. Fisković**, *Humanizacija sred Dioklecijanove palače u Splitu*, »Mogućnosti«, XXXVIII, br. 5-7, Split, 1991, str. 420.
- 4 **C. Fisković**, *O splitskom književniku Jurju Dragišiću de Caris*, Split, 1962, str. 11,12.
- 5 **J. Bajamonti**, *Zapis o gradu Splitu* (preveo D. Kečkemet), Split, str. 127.

- 6 **F. Bulić**, *Guida di Spalato e Salona, Zara*, 1884, str. 93.
- 7 Vjesnik Arheološkog društva, N.S., god. I, Zagreb, 1895-1896, str. 87.
- 8 **F. Bulić**, *Osservazione sull'anno dei battenti della Porta maggiore del Duomo di Spalato*, *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, anno XXXV, Split, 1912, str. 72-73.
- 9 **F. Bulić - Lj. Karaman**, *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, Zagreb, 1927, str. 27.
- 10 **Lj. Karaman**, *Buvinove vratnice i drveni kor splitske katedrale*, Zagreb, 1942, str. 62, 63.
- 11 Pod signaturom A.H. 713, 8. 10 *Salonitana et Spalatensia prophana*. Opis najvažnijih zdanja u Splitu (1702) fol. 217-218.
- 12 **F. Bulić - Lj. Karaman**, o.c.(9), str. 31.
- 13 Oratione al Clarissimo m. Giovan Battista Calbo degnissimo rettor et alla magnifica comunità di Spalato da Antonio Proculiano cancelliere di essa comunità. Venezia 1567, apresso Domenico Frari. O Prokulianu iznijet ću nekoliko novih podataka prvom prigodom: **Š. Ljubić**, o.c.(14), str. 197.
- 14 **F. Bulić - Lj. Karaman**, o. c., str. 48, 49. Našao sam u starom splitskom arhivu ponovno često taj naziv, navodim samo ove: 15. jul 1494. izdava se neka procura (punomoć) ad francas portas... sv. I, (1494-1497) p. 15. Historijski arhiv u Splitu. Die 22. augusti 1567. Clementissimus Dominus Comes et capitaneus sedens inter franchas portas pro iure reddendo cum honorabilibus Dominibus curiae iudicibus... Svezak oporuka I/9, str. 758. Die lune 19. julij 1568 Clarissimus Dominus Franciscus Gritti dignissimus comes et capitaneus Spalati sedens de mane inter franchas portas pro iure reddendo cum suis honorabilibus curiae iudicibus... Ibid. str. 783. 16. aug. 1601. Oporuka Messer Zuane Allegretti alias Radich cittadino di questa città... casa posta alle franche porte appresso la chiesa di Santa Maria de Campanile... Ibid. III. 20. VIII. 1667.... franche porte sotto la Madona del Campanil... Libro Consigli II, (1663-1672) p. 74. Znanstvena knjižnica Split. 28. XII. 1675. Dopo che furono levati li scalini che esistevano fra queste franche porte sotto la Madona del campanil. Jerolim Kavanjin 1676. u ožujku izvidio to i dozvolio uz ostale suce da Petar Tartaglia tu gradi zgradu: Libro Consigli 1675. sv. D. Znanstvena knjižnica Split. Prokulian ih također zove Francke. **Š. Ljubić**, *Commissiones et relationes venetae*, Zagreb, 1876, sv. II, str. 220. Taj naziv potječe od riječi *francare* - osloboditi, izuzeti. Usporedi *Rječnik srednjovjekovnog latiniteta Jugoslavije, I*, (uredili: M. Konstrenčić, V. Gortan, Z. Herkov), Zagreb, 1973, str. 479. Treba dakle pored te riječi poznate u Dubrovniku i Kotoru nadodati i naziv *Porte France* u Splitu.
- 15 **C. Fisković**, *Srednjovjekovna splitska sudnica*, »Slobodna Dalmacija«, br. 6767, Split, 28-30. XI. 1966, str. 7.
- 16 **C. Fisković**, *Prilog životopisu Marka Marulića Pečenića*, Baština starih hrvatskih pisaca, Split, 1978, str. 70, 86.
- 17 Vidi bilješku 14 pod 28. XII. 1675.
- 18 **I. Ostojić**, *Stolni kaptol u Splitu*, Zagreb, 1975, str. 271.
- 19 Prema podacima što mi ih je ljubazno saopćio Mario Nepo Kuzmanić, koje je otkrio u Historijskom arhivu Splita, na čemu mu zahvaljujem.

20

C. Fisković, *O samostanu konventualaca u Splitu*, »Kulturna baština«, XI, br. 6, Split, 1985.

A. Duplančić, *Nekadašnje groblje kod splitskih konventualaca*, Ibidem, str. 45-56.

21

Prema kazivanju Neka Kuzmanića.

22

Vidi bilješku 13.

23

C. Fisković, o.c. (4)

24

C. Fisković, *Lastovski spomenici*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 16, Split, 1966, str. 69.

Prijepis Nicolinijeva rukopisa

Summario delle cose et antichità più speciali dalla Città di Spalato situata nell' Ombelico della Provinzia di Dalmatia alla riva del mare Adriatico, che riguarda verso Ostro, e Garbino, Venti meridionali.

Descrizione del Sigr. Pietro Nicolini Spalatino d'anni 79. l'anno di Nostra Salute 1701.

Aurelio Diocleziano figlio d'un Nodaro, ò Cancelliere nato in una villa nominata Cucho, che la anco hora è detto Castel Cucho della giurisdizione dell' antichissima Città da Salona, fù Colonia della Republica, et Imperio Romano, apressò la quale scorreva il fiume chiamato Jader, che sorge à piede del monte hora chiamato Mossor; et Lucano scrive Qua, maris Adriaci longas ferit unda Salonas, et tepidum in moles Zephyros excurrit Jader. Era Città grande, bella, ricca e nobile, come per anco si vedono le sue ruine d'edifitij, et muraglie la maggior parte diroccate che la cingevano, fabricate di pietre grandi, e ben connesse, e forti. Diocletiano applicatosi nei più floridi anni della sua gioventù alla professione militare, nella quale per suo valore, et prudenza col continuato esercitio, e fattioni bellicose acquisto singolar fama, e stima nell' eserito Romano spetialmente in Germanià, dovè per la sua magnanimità fù eletto dall' esercito per suo Capitano in luoco delli due Consoli, che lasciaro, la vita in quelle parti con morti violenti, qual carica li fù confermata dal Senato Romano, e dopo haver con vittorie superati li nemici, fù eletto dal Popolo, e Senato Romano per loro Imperatore circa l'anno 290. Egli però tolse per suo collega Massimiliano, cognominato Ercoleo, lo dichiarò Cesare et compartecipe del governo politico, e militare di tutto l'Imperio, spetialmente nella Grecia et Asia, nella quale concordì vissero molti anni, sinoche Diocleziano pervenuto all'età senile s'induse d'renontiar l'Imperio, e ritirarsi à far, et finir la vita privata nella Città di Salona. Onde per fuggir l'otio, e per vivere tranquillamente s'applicò alla fabrica d'un Palazzo sontio so et con spesa immensa, et architettura, intitolato, Palatium letum sive latum, in forma di quadragone perfetto circondato di mura altissime con undeci torrioni di pietre grandi e quadrate, e forti, sei de quali erano di struttura, sestagona, et cinque quadragona. Nelle trè facciate delle dette mura cioè da Levante, Ponente, et Tramontana erano una porta grande per una con doi torrioni sestagoni uno per parte, et la parte principale verso Tramontana, che

riguardava la Città di Salona si chiamava Porta Aurea, abellita al di fuori con cinque nicchi con statue di pietra, li nicchi sono in essere, mà le statue portate via, ò distrutte, di sopra la porta s'ammirano tre piedestalli di statue. La porta di Ponente, che pure è hora in essere, è dopia con un Revelino in mezzo; e doi scalinate una per parte di pietra viva, una che ultimamente in tempo della guerra di Candia sono state distrutte, et dette Porte erano nominate ferree, et hoggi di Franche, perche era à quel tempo Asillo sicuro di quelli, che per qualche misfatto ò deliti civili si ricoverano dentro. La terza porta riguardava verso Levante, era nominata Enea, mà di presente si vede serata et in muro di pietra viva e calcinata come purè la Porta Aurea antenominata. Le decritte trè facciate havevano molti fenestroni grandi à volti trà li torrioni, che per anco la maggior parte sono in esser verso Tramontana, e Levante, mà serati di muro di pietre vive et, calcina, et quelli, che erano verso Ponente sono stati con mura, e torrioni distrutti, et annichiate, che quasi non si vedono più le vestigie che qualche sono in alcune parti à torchi. Tal loro distruzione è causata dall' acrescimento della città di Spalato, che di presente si nomina Città Nova, a differenza di Palazzo fatto da Diocleziano che si nomina hora Città vecchia una, e l'altra ripiena di case chiese e doi monasteri di monache con un castello verso il mare, che domina il porto dove habita il Nobil Homo publico Rappresentante col titolo di Castellano, et Camarlengo.

La Città Vecchia fù comervata in quadrato perfetto, dentro del quale, quasi in mezzo della medesima è fabricato un superbissimo Tempio in honore della Dea Cibebe, che per anco hoggi è in essere, convertito in chiesa Catedrale Metropolitana d'Arcivescovato, decorato da dodeci Vescovi suffraganei di questa Provinzia, et è dedicato ad'honore della Santissima Assunta. Però è errore di Platina essere questo Tempio della Dea Cibebe, essere pur cosa certa, essere stato Tempio di Giove, et al presente dà tutti si ammira nella Galleria dell' decima Capella l'Idolo essere di Giove. Nel sopranominato Tempio sono di presente honorati e venerati li due corpi martiri di S. Doimo primo Archivescovo di Salona spediti da S. Pietro Apostolo Vicario di Christo, et quello di Sant'Anastasio Martire. Il detto Tempio s'ammira da'ogn' uno à benchè non e di grandezza, ma di struttura considerabile fabricato da pietre vive grandi, di fuori in forma ottangolare, e de dentro sferico con sette capelle costrutte nella grossezza della sua muraglia, trè in forma quadrata col suo volto a mezzo cerchio, et quattro à mezzo circolo col suo volto a cappa, et dalla parte occidentale con una porta grandissima, e maestosa per suo suo ingresso, et scala di pietra viva con 21 scalini lunghi di dieci piedi in circa, per la quale s'asende per entrare in Chiesa con singolare commodità. Il detto Tempio è coperto con un solo volto di pietre cotte grandi et incalciate, et sopra coperto con coppi e tavelle cotte grosse, che resistono ad ogni ingiuria di tempesta, e tempi cattivi. Dentro detto Tempio vi sono otto colonne, grosse, di pietra Arabica d'altezza di nove brazza in circa, oltre li loro pedestalli, e capitelli bellissimi con ordine corintio costrutti, sopra queste sono riposte altre otto colonne di minore grandezza, mà di pietre assi stimate, essendone quattro d'esse di Porfido, et altre quattro d'altra pietra consimile, mà non del stima, e valore delle prime quattro.

Al di fuori è circondato tutto maestosamente con uno sotto porticale alto circa brazza otto, coperto con quadroni grandi di pietra viva, bene connessi uno con l'altro, sostenuti da i 8 colonne di pietra arabica, e sopra dui sono di più stazioni grandissimi di pietra viva, che servono anco à tenere, et incatenare le dette colonne una con l'altra con sommo artificio, et fortezza durabile, come veramente si vede con grande ammirazione. Dalla parte d'Occidente di detto Tempio vi è piazza lastricata con pietre vive,

la quale dà Levante, Ponente, a Mezogiorno e attormiata dà sedeci colonne grandi Arabiche, e stazioni di pietra viva, e si comprende si stima detta Piazza, che è di mediocre grandezza, essere anticamente coperta con lastre di piombo, come si scoprono da timpani dalla parte australe, nel quale pure sono quattro delle sedeci colonne sono di più grandezza, e più sollevate con capitelli d'ordine corintio, come tutte l'altre, si della piazza come pure del Domo, e del porticale, e finisce in forma piramidale con sfazioni di pietra viva, e di mirabil grandezza. Nella mezarìa di queste quattro colonne s'ammira una porta d'intaglio di pietra viva che riguarda ad'altro Tempio in forma rotunda, dedicato à Marte, e tutti di pietre cotte con alquanti nicchi, che servivano per le statue e a quattro cantoni s'ammiravano quattro Capelle costrutte nella grassezza della muraglia a mezzo circolo, e à cappa.

Dalla parte Occidentale s'ammira il terzo Tempio, dedicato ad Esculapio in forma quadragona, e à volto intagliato, tutto di pietra viva, sotto del quale, v'è una prigione dedicata à S. Toma Apostolo.

Del superbo, e maestoso campanile della Chiesa metropolitana non tralasciamo di deprivare al benigno lettore. Questo dà doi fondamenti, quali alzandosi con mirabile, et incomparabile architettura in pietre vive, bianche, e gli vengono poscia ad'unirsi insieme con volte arricchite di dentro, e di fuori con belline colonne, et viene detto volto a esser per coperchio alla scala di 21 gradini, che s'ascende per andar in Chiesa, quali scalini sono lunghi in circa dieci piedi, in faccia d'un Portone altissimo, e longo a proportione della sua altezza, qual porta è fatta da legna forte dà un certo Andrea Buvina da Spalato l'anno 1214, e poste adì 23 April del medesimo anno. Intagliata è questa porta con 28 quadretti, che a figurette rapresentano l'Annuntione, la Natività, e distintamente tutta la vita, miracoli, passion, morte, e Gloria di Gesù Cristo.

Summary

Cvito Fisković

Nicolini's Description of the Diocletian's Palace in Split

Split's builder Petar Nicolini in his old age, in 1701 wrote and prepared for printing his description of the Diocletian's palace in Split. His manuscript has not been published, until D. Farlatti, collecting historical documents for his grand-oeuvre »Illyricum sacrum«, came, in the 18th century, in possession of Nicolini's manuscript. It was then translated into Latin and a part of it dealing with the church of Split was published by Farlatti. Numerous archeologists and historians of art cited this published part on the church according to Farlatti's translation as the original was considered to be lost. However I came across it in the State Archive in Zagreb and I am publishing it integrally for the first time.

Nicolini was not either an archeologist or an architect thus his description of the Diocletian's palace does not convey detailed and very distinctive observations, nevertheless the importance of his text lays in the fact that it enlightens his own and even earlier opinions on particular parts of the Palace, on the sacral building, the tower and cathedral wooden doors by the Croatian carver Andrija Buvina (form 1214), followed then by the information on the Roman gates, peristyl and temples all inside the Palace.

He is one of our first writers who admired the beauty of the Diocletian's palace, and its parts which were saved and later used in the Medieval Split. His standpoint of the man of the end of 17th and beginning of 18th century proves that inhabitants of Split then and in earlier times also appreciated and took care of the monumental remains of the Palace.

There is a little knowledge on the writer himself. He appertained to the Croatian family Nikolić from the neighbouring Poljice, who lived in Split during the Venetian domination, and in the baroque period they italianised their name.